

УДК 159.922.6:347.64

Лєскова Л.Ф.

Україна, м. Чернігів, Чернігівський національний технологічний університет

ДИТЯЧІ БУДИНКИ СІМЕЙНОГО ТИПУ ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

У статті аналізується практика розвитку сімейних форм виховання, розкрито сутність та особливості функціонування дитячих будинків сімейного типу як відносно нової форми сімейного виховання та як інституту соціалізації дітей.

Ключові слова: *сімейне виховання, дитячий будинок сімейного типу, діти-сироти, батьки-вихователі, соціалізація дітей.*

The article analyzes the practice of development of family forms of upbringing, essence and features the operation of children's homes of family type as a relatively new form of family education and the Institute of socialization of children.

Key words: *family upbringing, family-type orphanage, orphans, parents-caregivers, the socialization of children.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні в умовах економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації постає проблема щодо необхідності розробки нових форм утримання та виховання дітей, які перебувають у особливо складних і дискомфортних умовах. Перш за все це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Беззаперечно, діти мають зростати у сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, альтернативою біологічній родині може слугувати інша сім'я.

В Україні існує чотири форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За їх пріоритетністю перелік такий -

усиновлення, опіка (піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу (далі ДБСТ).

Мінуси традиційних дитбудинків – ізольованість від зовнішнього світу та змушеність дітей проживати разом без достатньої емоційної підтримки та прив'язаності. Якщо так, то чи є вихід з цієї ситуації? Сьогодні можемо з певністю стверджувати, що так, шляхи ці є. І вони вже успішно реалізуються та функціонують у більшості країн світу, в тому числі і в Україні.

Наразі головне завдання суспільства та держави полягає в повному усуненні інтернатів, та перехід на альтернативні методи виховання дітей-сиріт. Ці методи спрямовані передусім на те, щоб розвинути в дитині найкращі якості та сформувати в майбутньому повноцінну особистість. Зазвичай альтернативні методики виховання максимально наближені до сімейної моделі співжиття. В ідеалі це класична родина – мама та тато. Прикладом подібної системи виховання є інтернати сімейного типу, де багато дітей живе з прийомними батьками.

Не підлягає сумніву і той факт, що саме сімейні форми виховання надають більше стартових можливостей для дитини, її подальшої соціальної адаптації. Дитина готується до самостійного життя щоденно. Її самооцінка та значимість свого «Я» в родині зростають. У дітей сімейних форм виховання є «відчуття» дому, вони знають, що їх тут чекають, розуміють, що є підтримка «за спиною» і, що вони не одні, вони розраховують на батьків і в духовному, і в матеріальному відношенні. Прийомні батьки та батьки-вихователі намагаються донести до дітей, що родина – це головне у житті. У вихованців дитячих будинків сімейного типу більш відчутна підтримка сім'ї в подальшому навчанні та працевлаштуванні, а також у вирішенні житлових проблем.

З 2006 р. в Україні розпочався процес деінституціалізації дітей-сиріт, що передбачає комплекс дій по виведенню дітей з державних установ піклування

з метою створення умов для виховання і розташування дітей поза закладами інтернатного типу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми дитячого сирітства та особливості виховання дитини в ДБСТ вже не одноразово досліджувались різними науковцями.

На необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини свого часу постійно наполягали видатні педагоги-гуманісти - Г. Гмайнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Вони доводили, що сім'я є одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, персональним навколишнім середовищем її розвитку, оскільки саме в сім'ї беруть початок світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як людини. На формування дітей також впливають і характер стосунків між батьками та між батьками і дітьми, іншими членами сім'ї і ставлення батьків до праці, і їхня участь у суспільному житті, і їхні інтереси, моральні цінності тощо [4].

На даному етапі розвитку наукової думки дослідженими є питання впровадження сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (М. Василькова, Н. Дворянцева, А. Довгалевська, Л. Дробот, Л. Єременко, Л. Кузьменко, Л. Смагіна), закладені теоретичні (Г. Бевз, І. Пеша, Т. Бондаренко, І. Трубавіна, Н. Комарова,) і правові (О. Карпенко, В. Москалюк) основи дослідження функціонування ДБСТ; розпочато вивчення питання динамічного розвитку ДБСТ (Л. Волинець, І. Доля, Г. Лактіонова, І. Пеша). Проте, незважаючи на пильну увагу дослідників до зазначених проблем, певні аспекти цієї проблеми залишаються відкритими та дискусійними.

Враховуючи означене, **метою** даної статті стало висвітлення сутності та особливостей функціонування дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ) як інституту соціалізації дітей.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні десятки тисяч дітей в Україні виховуються в інтернатах. Більшість людей досі вважає це прийнятним, оскільки сироти ростуть «не на вулиці». Але наслідки такого виховання насправді є руйнівними і для самих дітей, і для суспільства.

Принцип сімейного виховання, як передумови формування гармонійної особистості дитини, позбавленої батьківської опіки, був визначений австрійським педагогом Германом Гмайнером, який розробив систему функціонування містечок для дітей-сиріт з сімейними формами виховання – „SOS-Kinderdorf”. У розвитку виховних інституцій для дітей-сиріт Г.Гмайнер виступав за форми виховання максимально наближені до сімейних, за спільне навчання і утримання хлопчиків і дівчаток. Гаслами виховної системи, запропонованої Г.Гмайнером, стали поняття «захищеність», «домашнє вогнище», а основними пріоритетами – «розуміння» і «любов».

В Україні перший дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ) був започаткований у 1998 році. Підставою для створення ДБСТ стала Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 318 «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу», предметом якої було створення умов для подальшого посилення державної і суспільної турботи про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, більш повне поєднання суспільних, колективних і сімейних форм виховання цієї групи підростаючого покоління [3].

Новий етап розвитку інституту прийомного батьківства пов'язаний з проектом ЮНІСЕФ та Міністерства у справах сім'ї та молоді України «Трансформація державної системи опіки над дітьми», що здійснювався у 1998–2001 роках Українським Інститутом соціальних досліджень у Запорізькій, Харківській, Львівській та Київській областях. Метою проекту було поліпшення умов утримання дітей, позбавлених батьківського піклування, в державних інтернатних закладах та створення інституту прийомної сім'ї в Україні. У рамках цього проекту активізувався не лише процес створення ДБСТ, а й їх соціальний супровід.

Створення дитячих будинків сімейного типу та організація їх діяльності регламентується державними документами, зокрема Сімейним кодексом України [1] та Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 26.04.2002 р. [2].

Метою створення дитячого будинку сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

У Сімейному кодексі України ДБСТ визначається як окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Відповідно до Положення про дитячий будинок сімейного типу – це родина, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, котра не перебуває у шлюбі, беруть на виховання і спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у ДБСТ не повинна перевищувати 10 осіб, включаючи як рідних, так і прийомних дітей, зважаючи на необхідність створення оптимальних умов для їх повноцінного виховання і розвитку. Вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення повноліття, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівнів акредитації – до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

На підставі рішення про створення ДБСТ, між батьками-вихователями і установою, що прийняла рішення про його створення, складається договір [2].

Батьки-вихователі несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дітей. Вони є законними представниками вихованців і захисниками їх прав та інтересів у всіх органах, установах та організаціях без спеціальних на те повноважень.

Кандидат на роль батька-вихователя має пройти експертну комісію, до якої входять спеціалісти (психологи, юристи, педагоги, лікарі). Вони оцінюють особистісні якості майбутнього вихователя, його здатність замінити батька не одній, а декільком дітям, як правило, обтяжених вадами розвитку, педагогічно занедбаних, які пережили втрату близьких тощо. Перевага надається сім'ям або самотнім громадянам, які мають досвід виховання дітей чи вже є на даний час опікунами або піклувальниками і сумлінно виконують свої обов'язки [6, 7].

Отже, виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у дитячих будинках сімейного типу можна розглядати як делегування державою батькам права на їх виховання та утримання. Це передбачає здійснення контролю з боку держави щодо того, яким чином батьки-вихователі виконують зобов'язання, взяті на себе відносно вихованців. Такий контроль, згідно положень, покладається на місцеві органи опіки та піклування, та служби у справах дітей.

Для України дитячі будинки сімейного типу є відносно новою формою сімейного виховання. Його розвиток обумовлений: визначенням державних пріоритетів сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; необхідністю забезпечення права кожної дитини на виховання в сім'ї; соціальними потребами гуманістичного виховання; необхідністю забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності дитини у випадку позбавлення родинного оточення.

Положення про дитячий будинок сімейного типу регламентує: чітке розмежування функцій між службами у справах дітей і центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в процесі створення та забезпечення діяльності ДБСТ; запровадження обов'язкового навчання кандидатів у батьків-вихователів і соціального супроводження таких сімей; упорядкування контролю за станом утримання, виховання та розвитку дітей у таких сім'ях; зміну системи фінансування ДБСТ [2].

Виходячи із вищезазначеного, можна впевнено стверджувати, що дитячий будинок сімейного типу як інститут виховання дітей-сиріт не є дитячим закладом особливого типу, тобто дитячим будинком, а є багатодітною сім'єю, що забезпечує вихованцям сімейне оточення та виховання. Тож, відповідно, даний соціальний інститут у процесі своєї життєдіяльності виконує такі ж функції, що і звичайна біологічна багатодітна сім'я.

Дитячий будинок сімейного типу - сім'я і водночас - первинний дитячий колектив. Саме тому ДБСТ має більші можливості для виховання, соціалізації і розвитку дітей, ніж інші державні форми опіки. Він здійснює сімейно-суспільне виховання і поєднує у собі виховний потенціал сім'ї і дитячого колективу. Особливостями ДБСТ є те, що його окремі вихованці пов'язані між собою кровними стосунками, які у поєднанні з подружніми стосунками батьків і батьківсько-дитячими стосунками утворюють у вихованців позитивну модель сімейного життя. Дитячий же колектив створює позитивну модель стосунків з однолітками, умови для соціалізації дітей у мікросередовищі. Ще однією з особливостей ДБСТ є також те, що він розвивається як сім'я і як дитячий колектив, має ступені розвитку на кожному з цих етапів.

У дитячому будинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається в природних умовах, вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини є домінуючим. Сімейне оточення формує у дитини морально-етичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, тобто усі ті якості, які формують особисту індивідуальність. На формування особистості вихованця впливають характер стосунків між батьками та між батьками і дітьми, іншими членами родини, ставлення батьків до праці, їх участь у суспільному житті, інтереси, ціннісні орієнтири, загальний культурний рівень тощо.

Досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу в Україні засвідчує, що їхні соціальні функції як соціального інституту не

відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї. Водночас є ряд особливостей, притаманних лише дитячому будинку сімейного типу:

- батьки біологічно не пов'язані з прийомними дітьми;
- батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини;
- перед сім'єю постають завдання щодо корекції та компенсації вад розвитку вихованців, відставання та занедбаності здоров'я, а також подолання наслідків психічних травм.

Розвиток ДБСТ в Україні зумовлений тим, що виховний потенціал ДБСТ як форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має такі особливості: природна відповідність процесу виховання; основою виховного впливу є емоційний контакт дитини з батьками-вихователями, що будується на довірі дітей до дорослих, їхній взаємній довірі; виховання в малій групі найбільш повно відповідає вимогам поступового залучення дитини до соціального життя; тривалість і поступовість виховного впливу батьків-вихователів на прийомних дітей; комплексний підхід до соціального становлення дитини; індивідуальний підхід до кожної дитини; взаємозацікавлений характер стосунків вихователів та вихованців; контроль за негативними проявами та негативними впливами як серед дітей, так і зовнішніх факторів (однолітки, засоби масової інформації, література тощо). [7, с. 10].

На думку І. Долі (із якою не можна не погодитись), створення ДБСТ гальмують: адміністративні перешкоди, затягування в часі оформлення будинку; тривале вирішення питання з житлом, меблями тощо; неточності та неповність документації на дітей, яких передбачається взяти на виховання; недостатня забезпеченість кваліфікованими спеціалістами, котрі спроможні взяти на себе соціальне супроводження ДБСТ [5, с. 198].

Для України дитячі будинки сімейного типу є відносно новою формою сімейного виховання. Його розвиток обумовлений: визначенням державних пріоритетів сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених

батьківського піклування; необхідністю забезпечення права кожної дитини на виховання в сім'ї; соціальними потребами гуманістичного виховання; необхідністю забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності дитини у випадку позбавлення родинного оточення.

Недосконалість вітчизняного законодавства створює перешкоди щодо процедури оформлення статусу будинку, а також залишаються неврегульованими окремі аспекти його діяльності. У пункті 19 Положення зазначено, що батьки–вихователі несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дітей. Але неузгоджені критерії й процедура позбавлення статусу батьків – вихователів у разі неналежного виконання ними своїх обов'язків. У Положенні немає норм, які регулювали б місце та правові відносини рідних дітей батьків–вихователів у дитячому будинку [2].

За свідченням різних джерел, в українській системі інтернатних закладів для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, спостерігаються серйозні проблеми. По-перше, інтернатна система, намагаючись зберегти робочі місця, всіяко утримує вихованців у своїх стінах, а отже не сприяє їх влаштуванню у сімейні форми виховання. По-друге, експерти фіксують, що більшість дітей - вихованців інтернатних установ загалом відстають у фізичному, емоційному, психологічному та соціальному розвитку, адже система соціалізації сиріт в інтернатних закладах, навіть за наявності хорошої матеріально-технічної бази – це система, яка виховує в них утриманські установки, не забезпечує достатньої підготовки юнаків та дівчат до самостійного життя, не формує навички адаптації та інтеграції до нових умов життя в суспільстві, що постійно змінюються. І найголовніше, система державної опіки не вирішує питання забезпечення випускників інтернатних установ необхідним стартовим капіталом для самостійного життя (робочими місцями, житлом).

Висновки. Отже, проаналізувавши вищевикладене, можна зробити висновок, що динамічний розвиток дитячих будинків сімейного типу в Україні – складний, поступовий процес, який потребує і відповідного науково-

методичного забезпечення. Розширення мережі ДБСТ є необхідною умовою захисту права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дослідження життєдіяльності сімейних форм виховання переконують, що такі форми реабілітації та соціалізації дітей є найпрогресивнішими. Однак подальший розвиток зазначених форм виховання та утримання сиріт залежить від того, наскільки держава та суспільство зможуть пом'якшити вплив нестабільності та економічної кризи на ці сім'ї, допомогти їм виконувати виховні функції, бо саме сім'я виховує та формує модель поведінки особистості в подальшому житті і є головним інститутом соціалізації та виховання особистості та першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку. Саме сімейні правові форми утримання та виховання дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, найкраще відповідають інтересам дитини та її соціалізації у суспільстві. На сучасному етапі вже є позитивні зрушення у розвитку дитячих будинків сімейного типу, існує необхідність подальшого вдосконалення житлово–побутових питань та підвищення ефективності їх соціального супроводу.

Література

1. Сімейний кодекс України : за станом на 17 бер. 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. в-во, 2008. – 70 с.
2. Положення про дитячий будинок сімейного типу : за станом на 26 квіт. 2002 р. / Постанова Кабінету Міністрів України // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 18.
3. Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 318 «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP880318.html
4. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми сиротами, позбавленими батьківського піклування (І.В.Пєша)// Український соціум. – 2003. - № 1(2). – с.72-80.

5. Доля І.М. Дитячі будинки сімейного типу: механізм подолання соціального сирітства в Україні / І. М. Доля // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №2(11). – С. 195–199.
6. Комарова Н. М. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2-х кн. / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. К. : Держсоцслцжба, 2006. – Кн. 1. – 118 с.
7. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / І.В. Пеша. – К., 2000. – 20 с.